

Tuhandenäoline kangelane

JOSEPH CAMPBELL

Tuhandenäoline kangelane

Eesti Transpersonaalne
Assotsiatsioon

Tõlgitud väljaandest:

Collected Works

Joseph Campbell®

The Hero with a Thousand Faces

Bollingen Series XVII, Third edition, 2008

Joseph Campbell Foundation

New World Library, Novato, California

Kolmas, parandatud ja täiendatud trükk © 2008 Joseph Campbell Foundation
(jcf.org)

Teine, parandatud ja täiendatud trükk © 1968 Princeton University Press

Esimene trükk © 1949 Bollingen Foundation, kirjastas Pantheon Books

Tõlkinud Ülo Valk ja Maarja Valk

Toimetanud Liina Kahu

Konsultant Katrin Kern

Kujundanud Kalle Müller

Raamatu väljaandmist on toetanud Eesti Kultuurkapital.

© Eesti Transpersonaalne Assotsiatsioon, 2014

ISBN

Trükitud trükikojas Greif

SISUKORD

Mõne sõnaga „Joseph Campbelli kogutud teostest” 8
Eessõna 1949. aasta väljaandele 11

Proloog. Monomüüt 17

1. Müüt ja unenägu 19
2. Tragöödia ja komöödia 41
3. Kangelane ja jumal 46
4. Maailma keskpunkt 57

I osa

Kangelase teekond 65

1. Teeleasumine 67

1. Kutse seiklusele 67
2. Kutsest keeldumine 76
3. Üleloomulik abi 86
4. Esimese lävepaku ületamine 95
5. Vaala kõhus 107

2. Initsiatsioon 115

1. Katsumuste rada 115
2. Kohtumine jumalannaga 128

3. Ahvatlejast naine 140
4. Lepitus isaga 145
5. Apoteeos 171
6. Ülim hüve 198

3. Tagasitulek 221

1. Tagasitulekust keeldumine 221
2. Imeline põgenemine 224
3. Päästmine väljastpoolt 235
4. Koduse lävepaku ületamine 247
5. Meisterlik kahes maailmas 258
6. Vabadus elada 269

4. Vötmed 275

II osa

Kosmogooniline tsükkel 283

1. Emanatsioonid 285

1. Psühholoogiast metafüüsikani 285
2. Kõikehaarav ring 290
3. Tühjusest tekib ruum 300
4. Ruumis tekib elu 303
5. Üks jaguneb paljudeks 310
6. Rahvapärased loomislood 319

2. Neitsist sündimine 327

1. Maailma ema 327
2. Elu häll 332
3. Lunastuse rüpp 337
4. Rahvajutud neitsist sündimisest 340

3. Kangelase transformatsioonid 345

1. Ürgalgne ja inimnäoline kangelane 345
2. Inimnäolise kangelase lapsepõlv 348
3. Kangelane kui sõdalane 365
4. Kangelane kui armastaja 372
5. Kangelane kui valitseja ja türann 375
6. Kangelane kui maailma lunastaja 380
7. Kangelane kui pühak 385
8. Kangelase lahkumine 388

4. Lahustumine 397

1. Mikrokosmose lõpp 397
2. Makrokosmose lõpp 407

Epiloog. Müüt ja ühiskond 413

1. Kujumuutja 413
2. Müüdi, kultuse ja meditatsiooni ülesanne 415
3. Kangelane tänapäeval 419

Tänusõnad 425

Bibliograafia 427

Illustratsioonide loend 445

Märkused 455

Register 497

Lühidalt autorist 547

Joseph Campbelli Fond 549

MÕNE SÕNAGA „JOSEPH CAMPBELLI KOGUTUD TEOSTEST”

Kui Joseph Campbell 1987. aastal suri, jäi temast maha suur hulk avaldatud teoseid, mis on pühendatud tema eluaegsele kirele, kogu maailma müütide ja sümbolite uurimisele. Müütide ja sümbolite kogumit nimetas J. Campbell ise sõnadega „üks tore inimkonna lugu”. Samuti jäi temast maha palju avaldamata töid: üksikartikleid, märkmeid, kirju, päevikuid, helisalvestatud ja filmitud loenguid.

Joseph Campbelli Fond (The Joseph Campbell Foundation) asutati 1990. aastal, et säilitada, kaitsta ja põlistada J. Campbelli tööd. Fondi eesmärgiks on luua tema töödest ja salvestistest digiarhiiv ning välja anda sari „Joseph Campbelli kogutud teosed”.

Robert Walter, peatoimetaja

David Kudler, tegevtoimetaja

JOSEPH CAMPBELLI KOGUTUD TEOSTE
TEISI VÄLJAANDEID

Thou Art That:
Transforming Religious Metaphor

The Inner Reaches of Outer Space:
Metaphor as Myth and as Religion

The Flight of the Wild Gander:
Selected Essays 1944–1968

Sake & Satori:
Asian Journals — Japan

Baksheesh & Brahman:
Asian Journals — India

The Hero's Journey:
Joseph Campbell on His Life and Work

Myths of Light:
Eastern Metaphors of the Eternal

Mythic Worlds, Modern Words:
Joseph Campbell on the Art of James Joyce
Pathways to Bliss:
Mythology and Personal Transformation

A Skeleton Key to Finnegans Wake:
Unlocking James Joyce's Masterwork

The Mythic Dimension:
Selected Essays 1959–1987

EESSÕNA 1949. AASTA VÄLJAANDELE

„Religioossetes õpetustes sisalduvad tõed on ju nii moonutatud ja süstemaatiliselt peidetud,” kirjutab Sigmund Freud,

et arvukas inimkond ei oska enam neis tõde ära tunda. See näide sarnaneb olukorraga, mis tekib siis, kui ütleme lapsele, et lapsi toob kurg. Ka sellisel juhul kõneleme tegelikkusest sümbolite kaudu, ja meie ju teame, mida see suur lind tähistab. Kuid laps ei tea. Ta oskab märgata vaid täiskasvanute jutu moonutatud osa ning tunneb seetõttu, et teda petetakse; ja me teame kui sageli paneb just see tunne lapses alguse täiskasvanute mitteusaldamisele ja kangekaelsele allumatusele. Aja jooksul oleme jõudnud veendumusele, et lastega rääkides on parem tõe sümbolite taha peitmisest hoiduda, samuti on parem nende eest asjade tegelikku olemust mitte varjata, arvestades seejuures nende vaimse arengu taset.

Selle raamatu eesmärk on tuua osa tõdedest religioossete ja mütolooiliste kujundite varjust välja, koondades arvukalt ~~mitte-~~
~~criti-~~~~keerulisi~~ näiteid ja lastes muistsel tähendusel sel moel näh-

tavale tulla. Endiste aegade õpetajad teadsid, mida nende sõnad tähendavad. Kui oleme õppinud nende sümboolset keelt uuesti mõistma, siis piisab nende õpetuse kuuldavaks tegemiseks vaid antoloogiakoostaja andekusest. Kuid esmalt peame õppima tundma sümbolite grammatikat, ja selle saladuse lahendamiseks ei tea ma nüüdisaegsest psühhoanalüüsist paremat vahendit. Kindlasti ei ole see meetod ainuvõimalik, kuid seda võib siiski kasutada ühe lähenemisviisina. Järgmise sammuna tuleb koondada arvukalt müüte ja rahvajutte igast maailmanurgast, et sümbolid saaksid ise enda eest kõneleda. Paralleelid muutuvad otsekohe silmanähtavaks ning need viivad määratult suure ja hämmastavalt püsiva põhitõdede kogumini, mille järgi on inimesed sellel planeedil aastatuhandete jooksul elanud.

Võib-olla tekitab vastuväiteid see, et sarnasusi esile tõstes olen jätnud tähelepanuta erinevused mitmesuguste ida- ja läänemaiste, nüüdisaegsete, muistsete ja primitiivsete kultuuride vahel. Kuid samasuguse vaidluse võib esile kutsuda ka igasugune anatoomia-õpik või joonis, millest on inimkeha ehituse põhijoonte mõistmise huvides välja jäetud rasside füsioloogilised eripärad. Inimkonna arvukad mütolooiad ja religioonid loomulikult erinevad üksteisest, kuid selles raamatus räägitakse sarnasustest, ja kui nende sarna-suste olemust mõistetakse, siis saadakse aru, et erinevused on palju väiksema tähtsusega kui tavapäraselt (ja poliitiliselt) arvatakse. Ma loodan, et võrdlev selgitus aitab kaasa nendele mitte-päris-lootusetutele jõududele, kes tegutsevad nüüdisaegses maailmas ühendamise nimel – mitte mõne kirikliku või poliitilise impeeriumi hüvanguks, vaid inimliku üksteisemõistmise saavutamiseks. Nagu öeldakse veedades: „Tõde on üks, kuid targad kasutavad sellest rääkimiseks paljusid nimetusi.”²

Soovin tänada materjalide loetavaks kohendamise katsumuses mulle osutatud abi eest Mr Henry Morton Robinsoni, kelle nõu-annetest oli väga palju abi töö esimestes ja viimastes etappides; Mrs

Peter Geigerit, Mrs Margaret Wingi ja Mrs Helen McMasterit, kes töötasid käsikirjad mitu korda läbi ja jagasid väärt nõuandeid; ja oma abikaasat, kes on kaasa mõeldes, lugedes ja tekste toimetades jaganud minuga seda teekonda algusest lõpuni.

– J. C.

New York, 10. juuni, 1948

Emale ja isale

PROLOOG

Monomüüt

Pilt 1. Medusa (marmor, Rooma, Itaalia, ?)

Tuhandenäoline kangelane

1. Müüt ja unenägu

Ükskõik kas kuulame reserveeritud huviga mõne verd täis valgunud silmadega kongo teadmamehe ulmelist pajatust või loeme intellektuaalse vaimustusega müstilise Lao-zi värsside napisõnalist tõlget; harutame lõpuks lahti mõne Aquino Thomase raskesti mõistetava arutluskäigu või tabame äkitselt mõne kummalise eskimo muinasjutu üllatava tähenduse – iga kord leiame eest ikkagi ühe ja sellesama, kuju muutva, kuid imeliselt püsiva sisuga loo, millega kaasneb kütkestav ning püsiv aimdus, et me ei suuda iial lõpuni tunnetada ega ära rääkida sellesse kätketud kogemuslikkust.

Kõikjal asustatud maailmas, kõigil aegadel ja kõikvõimalikes tingimustes on inimlik müütiloome õitsenud ja olnud elavaks inspiratsiooniallikaks kõigele sellele, mida inimene on oma käte ja vaimu abil loonud. Pole liiast väita, et müüt on varjatud kanal, mille kaudu voolab kosmose ammendamatu energia inimkultuuri ilmingutesse. Müüdi maagilisest algringist voogavad esile religioonid, filosoofiad, kunst, ürgse ja ajaloolise inimühiskonna korrad, teaduse ja tehnoloogia tähtsaimad avastused ning magajale kangastuvad unenäod.

On imekspandav, et ka lühimas lastele mõeldud muinasjutus on eriline vägi, mis puudutab ja inspireerib sügavamaid loomungilisuse keskusi, just nagu ainus veepiisk kannab endas ookeani maitset või kirbumuna tervet elu müsteeriumi. Sest müüdi sümboleid ei toodeta, neid ei saa tellida, leiutada ega püsivalt maha suruda. Iga müüt on vaimu spontaanne looming, mis kätkeb endas oma algalika puhast viljastavat jõudu.

Mis on selle ajatu nägemuse saladus? Millisest inimmeele sügavikust on see pärit? Miks on mütoloogia igal pool sisuliselt samasugune, kuigi kannab erinevaid rüüsid? Ja mida see meile õpetab?

Tänapäeval püüavad paljud teadlased sellele mõistatusele lahendust leida. Arheoloogid kaevavad välja Iraagi, Henani, Kreeta ja Yucatáni varemeid. Etnoloogid küsitlevad Obi jõe ääres elavaid hante ja Bioko saare bubisid. Üks orientalistide põlvkond

Pilt 2. Višnu kõiksust loovas unes (kivi, India, 400.–700. a pKr)

on hiljaaegu avanud meie ees idamaade pühad raamatud, niisamuti meie oma pühakirja heebrea-eelsed allikad. Samal ajal on terve hulk teisi teadlasi jätkanud möödunud sajandil etnopsühholoogias alguse saanud uurimusi ja püüdnud tõestada keele, müüdi, religiooni, kunsti arengu ja moraalnormide psühholoogilist alust.

Kõige huvitavamad tähelepanekud on siiski tehtud vaimuhaiglates. Psühhoanalüütikute julged ja tõeliselt epohhiloivad kirjutised on mütoloogia uurijatele hädavajalikud, sest kuigi üksikjuhtumite ja probleemide põhjalikesse ning mõnikord vastuolusid sisaldavatesse tõlgendustesse võib suhtuda mitmeti, on Freud, Jung ning nende järelkäijad siiski vääramatult tõestanud, et müüdi loogika, kangelased ja tegevused on olemas ka tänapäeval. Mõjuvõimsa ja üldkehtiva mütoloogia puudumisel on igapähele meist oma isiklik, tähelepanematu ja algeline, kuid aimamatult mõjuvõimas unenägede panteon. Oidipuse viimane taaskehastus, „Kaunitari ja kole-tise” uued osatäitjad seisavad ka tänasel pärastlõunal 42. tänava ja Viienda avenüü nurgal ning ootavad valgusfoori tule vahetumist.

Üks noor ameeriklane kirjutas üle riigi tuntud olemuslugude autorile:

„Ma nägin unes, et panin meie majale uut katust. Äkitselt kuulsin, et isa hüüab mind nimepidi. Ma pöörasin kiirustades ümber, et teda paremini kuulda, kuid suures rutus libises haamer mul käest, liugles mööda katust allapoole ning kadus üle ääre. Ma kuulsin kõva mütsatust, otsekui oleks keegi maha kukkunud.

Hirmsasti kohkununa ronisin redelit mööda alla. Ja mu isa lebaski surnult maas, pea täiesti verine. Olin meeleheitel ja hakkasin läbi nutu ema appi hüüdma. Ta tuli majast välja ja võttis mul ümbert kinni. „Pole midagi, pojake, see oli vaid õnnetus,” ütles ta. „Ma tean, et sa hoolitsed minu eest ka siis, kui teda enam ei ole.” Ta suudles mind ja siis ärkasin ma üles. Ma olen meie pere vanim laps, 23-aastane. Olen oma naisest juba aasta aega lahus, millegipärast me ei klappinud. Ma armastan oma mõlemat vanemat väga ning mul pole isaga iialgi probleeme olnud, kui välja

arvata see, et ta nõudis, et ma oma naise juurde tagasi läheksin, kuigi ma polnud temaga õnnelik. Ega poleks ka tulevikus.”³

Läbikukkunud abielumees paljastab siin tõesti hämmastava süütusega, et kogu vaimujõu armastuse teenistusse ja abieluprobleemide lahendamisse rakendamise asemel on ta hoopis isikliku kujutlusmaailma salasoppides takerdunud oma esimesse ja ainsasse kiindumusse, sellesse nüüdseks naeruväärselt anakronistlikku dramaatilisse olukorda, lastetoa tragikoomilisse armukolmnurka, milles poeg tõuseb ema armastuse nimel isa vastu. Ilmselt tulenevad inimpsüühika kõige püsivamad omadused sellest, et erinevalt teistest loomadest sõltub inimene väga kaua emarinnast. Inimlaps sünnib liiga vara, liiga ebaküpsena ega ole valmis kohe maailmaga kohtuma. Järelkult kaitseb last maailma ohtude eest eelkõige ema, kelle hool pikendab üsasisest perioodi.⁴ Seetõttu moodustavad abi vajav laps ja tema ema pärast sünnikatastroofi pikkadeks kuudeks kahest osast koosneva terviku, ja mitte ainult füüsiliselt, vaid ka psüühiliselt.⁵ Igasugune pikem lahusolek vanemast tekitab rinnalapses pingeid, mis omakorda põhjustavad agressiivseid impulsse; samamoodi kutsuvad agressiivseid reaktsioone esile see, kui ema peab lapse tegevust takistama. Niisiis on lapse vaenulikkuse esimene objekt identne armastuse esimese objektiga ning tema esimeses ideaalpildis (mis seejärel säilitatakse teadvustamata algkujuna, millel põhinevad kõik kujutlused õndsusest, tõest, ilust ja täiusest) – moodustavad Madonna ja laps duaalse terviku.⁶

Õnnetu isa tähendab esimest jõulist teistsuguse reaalsuse sisetungi sellesse maiselt õndsasse olukorda, mis veel meenutab ema üsas kogetu täiuslikkust; seetõttu tajutakse isa eelkõige vaenlasena. Temale kantakse üle see agressiivne laeng, mis esialgu seondus „halva” ehk eemaloleva emaga, samal ajal kui suur vajadus „hea” ehk kohaloleva, toitva ja kaitsva ema järele jääb (enamasti) püsima. See surma (*thanatos: destrudo*) ja armastuse (*eros: libido*) impulsside saatuslik jaotus imikueas moodustab aluse nüüdseks nii kuulsaks saanud Oidipuse kompleksile, mida Sigmund Freud pidas umbes

viiskümmend aastat tagasi peapõhjuseks, miks me täiskasvanuna ei suuda käituda mõistlikule inimesele kohasel moel. Nagu märkis dr Freud: „Lugu kuningas Oidipusest, kes tappis oma isa Laiose ning abiellus oma ema Iokastega, väljendab kõigest meie endi lapsepõlve soovunelmate täitumist. Kuid meil on läinud temast paremini ning meil on õnnestunud, niivõrd kui meist pole saanud psühhoneurootikuid, lahutada seksuaalne impulss oma emast ning unustada armukadedus isa vastu.”^{7*} Ehk, nagu ta samuti kirjutab: „Igasugust seksuaalelu patoloogilist kõrvalekallet tuleb pidada arengu pärsituseks.”⁸

*On enda emade teotusest ju meeste poolt
und nähtud tihti. Kuid kes kõigest taolisest
ei hooli üldse, selle käekäik kerge on.⁹*

Teist tänapäevast, pealtnäha tobedat unenägu analüüsidest võib järeldada, et selles on kahetsusväärsele olukorda sattunud abielunaine, kelle mehe tunded on küpsemise asemel lastetoa armastusesse takerdunud, ja selle loo puhul hakkame tõepoolest tajuma, et astume muistse müüdi maailma, kuid tavapäratut teed mööda.

Vaevatud naine kirjutas:

„Ma nägin unes, et üks suur valge hobune järgnes mulle kõikjale, kuhu ma ka ei läinud. Ma kartsin teda ja tõrjusin endast eemale. Vaatasin

* On viidatud sellele, et isa võidakse tajuda ka kaitsjana ja ema võrgutajana. Siin jõuame Oidipusest Hamleti juurde. „Oh jumal! Ma võiksin end sulgeda pähklikoorde ja lugeda end mõõtmatu ruumi kuningaks, kui mul ainult ei oleks halbu unenägusid.” (*Hamlet* II, ii). (Siin ja edaspidi on kasutatud G. Meri tõlget *Hamlet*. Tallinn, 1966.) „Kõik neurootikud,” kirjutab dr Freud, „on kas Oidipused või Hamletid.”

Mis aga puutub tütre juhtumisse (mis on veidi keerulisem), siis käesolevas väikeses selgituses piisab alljärgnevast tekstilõigust. „Nägin möödunud öösel unes, et isa lõi emale noa südamesse. Ta suri. Ma teadsin, et keegi ei süüdistata isa selles, mida ta oli teinud, kuigi mina nutsin kibedasti. Unenägu näis muutuvat, tundus, et läksime koos isaga reisile ja ma olin väga õnnelik.” See on ühe kahekümne nelja aastase vallalise naise unenägu (Wood, *Dreams*, lk 130).

selja taha, et näha, kas ta ikka veel järgneb mulle, ja selgus, et nüüd oli ta inimeseks muutunud. Ütlesin talle, et mingi juuksuri juurde ning ajagu hobuselakk maha, seda ta tegigi. Kui ta juuksurist välja tuli, nägi ta välja täpselt nagu tavaline mees, aga tal olid kabjad ja hobuse nägu, ning ta käis endiselt mu kannul. Ta tuli mulle lähemale ja ma ärkasin üles.

Ma olen kolmekümne viie aastane abielus naine ja mul on kaks last. Olen nüüdseks olnud abielus neliteist aastat ning olen kindel, et mu mees ei peta mind.¹⁰

Teadvustamatus saadab teadvusesse igasuguseid viirastusi, veidraid olevusi, hirne ja pettekujutlusi – nii unes, ilmsi kui ka hullumeelsuse seisundis; sest selle meie suhteliselt kena kodu all, mida teisisõnu nimetame teadvuseks, jätkub inimeste maailm sügavikku ulatuvate Aladdini koobastena. Seal ei oota meid mitte üksnes kalliskivid, vaid ka ohtlikud džinnid: need on ebamugavad või mahasurutud psühholoogilised tungid, mida me pole tahtnud või julgenud oma ellu lubada. Ja nende olemasolu võibki jääda teadmata või siis vastupidi: juhuslikult pillatud sõna, looduses tajutud lõhn, tee maik või kellegi pilguheit võib puudutada maagilist vedru, ning need ohtlikud sõnumitoojad hakkavad meie mõtetesse ilmuma. Nad on ohtlikud, sest ähvardavad lõhkuda selle turvalise elukorralduse, millesse oleme enda ja oma pere mähkinud.

Samas on need sõnumitoojad ka kuratlikult paeluvad, sest neil on võtmed, mis avavad ukse iseenda avastamise oodatud ja kardetud seikluste juurde. Meie endi loodud ja omaks peetav maailm küll hävib koos meie endiga, kuid sellele järgneb julgema, selgema, avarama ja täisväärtuslikuma elu imeline ülesehitamine – ja just selles peituvadki inimese seesmisest mütoloogiamailmast pärit ärevaks tegevate öiste külaliste ahvatlus, lubadus ja õud.

Psühhoanalüüs, unenägusid seletav moodne teadusharu, on õpetanud meid seesuguseid kehatuid kujutlusi kuulda võtma. Ühtlasi on psühhoanalüüs leidnud viisi, kuidas lasta neil oma ülesannet

täita. Enesearendamise ohtlikel kriisidel lastakse toimuda unenägude maailmas ja unenägude keeles sellise kogenud asjatundja kaitsva pilgu all, kes täidab muistse müstagoogi, hingede juhi ja loodusrahvaste metsapühamutes initsiatsiooniriitusi ning -katseid läbi viiva šamaani rolli. Nüüdsel ajal on mütoloogilise maailma valitseja arst, tema on teadmamees, kes tunneb salajasi viise ja väekaid sõnu. Tal on täpselt seesama roll nagu müütide ja muinasjuttude targal vanamehelgi, kelle õpetused aitavad kangelasel läbida eriskummalise seikluse katsumused ja koledused. Tema on see, kes ilmub välja, et juhatada kätte sätendav võlumõök, mis surmab koletisliku draakoni; tema jutustab ootavast mõrsjast ja aardeid tulvil lossist; tema võib peaaegu surmavaid haavu terveks tegeva salviga ja laseb võidukal kangelasel naasta tavaellu, mis järgneb võlutud öös läbielatud suurele seiklusele.

Kui mõtleme nüüd seda kujutluspilti silme ees hoides nende rohkearvuliste veidrate rituaalide peale, mida on üles tähendatud nii primitiivsetelt hõimudelt kui ka mineviku kõrgtsivilisatsioonidest, siis on selge, et nende rituaalide eesmärk ja tegelik mõte oli aidata inimene üle muutuse kõrgete lävepakkude, millega kaasneb vältimatu kohustus muuta teadliku elu mustrite kõrval ka teadvustamatuse omi. Niinimetatud üleminekuriitused, mis on primitiivse ühiskonna elus ülimalt tähtsad (sünni-, nimepaneku-, täisealiseks saamise, abiellumise, matuse- jt tavandid), torkavad silma kohustuslike ja sageli väga rangete, varasemast lahtilõikavate toimingutega, mille abil lahutatakse teadvus otsesel ja karmil moel seljataha jäetava eluperioodi hoiakutest, kiindumustest ja eluviisidest.* Sellele järgneb lühemat või pikemat aega kestev üleminekupeerioid, mille jooksul tehakse läbi rituaalid, mille eesmärk on tutvustada eluseikluse läbijale tema uuele seisusele kohaseid reegleid ja

* Sünnitamise ja matustega seotud rituaalid avaldavad mõistagi olulist mõju ennekõike lapsevanematele ja sugulastele. Kõigi siirderiituste eesmärk on mõjutada riituse läbija kõrval ka tema lähedasteringi iga liiget.

emotsioone, kuni lõpuks, kui aeg on taas küps tavaellu naasmiseks, on pühendatu samahästi kui uuesti sündinud.¹¹

Kõige üllatavam on see, et väga paljud rituaalsed proovilepanekud ja nendega seotud kujutluspildid sarnanevad kujutlustega, mis hakkavad ilmuma unenägudesse siis, kui psühhoanalüüsi läbiv patsient valmistub hülgama oma varase lapsea fiktsioone ning astub sammu tuleviku poole. Näiteks Austraalia aborigeenide seas on peamiseks initsiatsiooniriituse katsumuseks ümberlõikamine (mille abil puberteedieas poiss lõigatakse ema küljest lahti, võetakse meesterühma liikmeks ning pühendatakse meeste salateadmistesse).

Kui jolngu hõimu väikest poissi hakatakse ümber lõikama, siis ütlevad isad ja vanaisad talle: „Suur Maoisa haistab sinu eesnahka; ta nõuab seda endale.” Poisid võtavad öeldut sõna-sõnalt ja hakkavad hirmsasti kartma. Tavaliselt põgenevad nad seepeale ema, vanaema või mõne teise lähedase naissoost sugulase juurde, sest nad teavad, et mehed viiksid nad nagunii meeste paika, kus möirgab suur madu. Naised itkevad tseremoniaalselt poiste kõrval, et takistada suurt madu neid alla neelamast.”¹²

Nüüd aga võrdluseks sarnane lugu teadvustamatusest. „Üks patsientidest,” kirjutab dr C. G. Jung, „nägi unes, et madu sööstis koopest talle kallale ning hammustas teda suguelundite piirkonnast. See unenägu ilmus just siis, kui patsient oli veendunud analüüsi õigsuses ning valmistus vabanema ema-kompleksi köidikust.”¹³

Läbi aegade on olnud mütoloogia ning riituse peamine ülesanne luua selliseid sümboleid, mis aitavad inimvaimul edasi liikuda, vastukaaluna nendele püsivalt inimlikele fantaasiatele, mis kipuvad seda kammitsema. Tegelikult on vägagi võimalik, et praegune neuroosijuhtude suur esinemissagedus võib tuleneda seesuguse tõhusa vaimse abi hääbumisest. Me lihtsalt jääme väikelapseas tekkinud, kuid läbi mõtlemata jäänud kujutluste kammitsaisse ega soovi selle

tõttu täiskasvanuea etappe läbida. Ameerika Ühendriikides levib koguni vastupidise rõhuga paatos: eesmärgiks ei ole vananeda, vaid nooreks jääda; ei püüta mitte emast eemale kasvada, vaid hoopis tema külge klammerduda. Nõnda siis, sel ajal kui abielumehed – ise juba advokaadid, ärimehed ja juhid, keda vanemad lootsid neist saavat – kummardavad jätkuvalt oma poisipõlve altarite poole, on nende naised, isegi pärast neljateist abieluaastat, pärast kahe toreda lapse sünnitamist ja üleskasvatamist, ikka armastuse otsingul, mis võib jõuda nendeni ainult kentauri, sileeni, saatüri või mõne teise Paani kaaskonda kuuluva lõbujanulise inkubusena, nagu see juhtus teises ülalesitatud unenäos; või siis nüüd nii populaarsetes gla-suuriga kaetud kirejumalannatemplites seiklevate filmikangelaste kujul.

Viimaks peabki appi tulema psühhoanalüütik, et kinnitada taas vanade, maski kandvate ja tantsivate ravitsejate ning ümberlõikamist sooritavate teadmameeste järeleproovitud ja elutarka, tulevikku suunatud õpetust, mille järel täheldame, nagu maohammustust sisaldavas unenäoski, et vabanemise hetkel loob patsient ise spontaanselt ajatuid initsiatsiooni sümboleid. Ilmselt on nendes initsiatsiooni kujutlustes midagi psüühikale nii vajalikku, et kui neid ei anta müüdi ja riituse kaudu väljastpoolt, siis peavad nad endast märku andma seestpoolt, unenägede kaudu – või meie eluenergia jääbki suletuks sügavale merepõhja ajast ja arust mängutuppa.

Sigmund Freud peab oma töödes tähtsaks inimese elukaare esimese poole üleminekuid ja raskusi, neid, mis seostuvad imiku- ja murdeeaga, ajaga, mil meie elu päike on alles teel seniidi poole. C. G. Jung seevastu rõhutab just elukaare teise poole kriise, mil selleks et edasi liikuda, peab päikesekera hakkama laskuma, et viimaks haua öisesse rüppe kaduda. Meie ihade ja hirmude tavapärased sümboolid muutuvad elu pärastlõunal oma vastanditeks, sest siis esitab elu asemel väljakutse surm. Siis pole raske loobuda mitte üsast, vaid hoopis fallorest – muidugi juhul, kui südant pole veel haaranud

elutüdimus, sel juhul lubab surm sedasama õndsust, mida varem pakkus armastuse võlu. Me läbime terve eluringi üsa hauapimedusest hauapimeduse üska, me siseneme ebaselgel ja mõistatuslikul moel materiaalsesse maailma, mis peatselt hajub me ümbert otse kui unenägu. Ning vaadates tagasi elurännakule, mis töötas tulla kordumatult ainulaadne, ettearvamatu ja ohtlik, näeme lõpuks vaid rida tavapäraseid metamorfoose, mida nii mehed kui ka naised on läbi teinud kõigis maailmajagudes, kõigil teadaolevatel ajastutel ja tsivilisatsiooni kõigis iseäralikes ilmingutes.

Näiteks räägitakse üht lugu suurest Minosest, kes valitses Kreetat tolle kaubandusliku ülemvõimu ajastul: ta palkas tunnustatud kunstniku ja meistrimehe Daidalose, et see mõtleks välja ja ehitaks labürindi, millesse saaks peita ühe olevuse, keda palees ühtaegu häbeneti ja kardeti. Nimelt elas kuninga valdustes kolettis, kelle oli sünnitanud kuninganna Pasiphae. Räägitakse, et sel ajal kui valitseja Minos käis tähtsatel sõjakäikudel, et kaitsta oma kaubateid, võrgutas üks erakordselt ilus merest tõusnud lumivalge härg Pasiphae. Ega see lugu polnud hullem sellest, millel Minose enda ema oli sündida lasknud. Minose ema oli Europa ning kõigile oli teada, et härg viis ta Kreetale. Härjaks oli jumal Zeus ise ja selle püha ühenduse auväärt vilil oligi kuningas Minos, keda kõik nüüd austasid ning rõõmuga teenisid. Kuidas võis siis Pasiphae teada, et tema patuteo viljana sünnib kolettis: inimese keha, aga härja pea ning sabaga väike poiss.

Rahvas süüdistas kõiges kuningannat, kuid kuningas teadis, et osa süüst lasub ka temal. Kõnealuse härja oli jumal Poseidon saatnud juba sel ajal, kui Minos oma vendadega trooni pärast võistles. Minos kinnitas siis, et troon kuulub talle jumaliku õigusega, ja oli palunud jumalal selle kinnituseks merest härg välja saata; ühtlasi oli ta andnud pühaliku töotuse loom kohe ohverdada, et sellega kinnitada oma kuulekust. Härg oligi ilmunud ja Minos tõusis troonile, kuid looma suursugusust nähes ning mõeldes, kui kasulik oleks

selle omanik olla, otsustas ta kaupmehe kombel riskida asendusega, arvates, et jumalal on sellest üsna ükskõik. Ta ohverdas Poseidoni altariil hoopis omaenda parima valge härja, teise looma aga liitis oma karjaga.

Kreea impeerium puhkes seejärel ülistatud seaduseandja ning vooruslikkuse kehastuse targal juhtimisel õide. Pealinnast Knossosest sai tsiviliseeritud maailma juhtiva majandusliku jõu luksuslik ja elegantne keskus. Kreea laevad peatusid igas Vahemere-äärses

Pilt 3. Sileenid ja menaadid (hellenistlik mustafiguuriline amfora, Sitsiilia, 500.–450. a eKr)

sadamas ja kõigil saartel; Kreeta kaupa hinnati Babülooonias ning Egiptuses. Südid laevukesed murdsid end isegi Heraklese sammaste vahelt avamererele ning seilasid kalda lähedale hoides põhja poole, et tuua kaasa kulda Iirimaalt ning tina Cornwallist;¹⁴ ja ümber merre eenduva Senegali lõuna poole Jorubamaale ning edasi kaugetele elevandiluu-, kulla- ja orjaturgudele.¹⁵

Kuid kodus õhutas Poseidon tagant kuninganna taltsutamatu kirge härja vastu. Kuningannal õnnestus veenda abikaasa teenistuses olevat võrratult osavat kunstnikku-meistrimeest Daidalost, et see valmistaks talle puust lehmakuju, mis härja ära petaks. Kannatamatult pugest ta siis kuju sisse, ja härg uskusi pettust. Kuninganna sünnitas koletise, kes hakkas mõne aja pärast ohtlikuks muutuma. Ja seetõttu kutsuti jällegi kohale Daidalos, seekord kuninga käsul, et ta valmistaks hiigelsuure umbkäikudega labürindi-tarandiku, kuhu sai selle olevuse ära peita. Leiutis oli nii eksitav, et isegi Daidalos, kui ta oli ehitise valmis saanud, leidis hädavaevu tagasitee sissepääsu juurde. Siia pandi Minotauros nüüd elama ning teda hakati toitma elusate noormeeste ja neidudega, keda töid andamina Kreeta valdustes elavad alistatud rahvad.¹⁶

Niisiis, muistse pärimuse järgi ei olegi peasüüdlaseks kuninganna, vaid hoopis kuningas, ning õigupoolest ta ei saanudki oma naist süüdistada, sest teadis ju, mida ta ise oli teinud. Ta oli riikliku tähtsusega sündmuse isiklikuks kasuks pööranud, kuigi tema trooniletõusmine tähendas, et ta polnud enam üksnes tavaline eraisik. Härja tagastamine oleks sümboliseerinud täielikku ja isetut allumist rolliga kaasnevatele reeglitele. Looma endale pidamine tähendas aga egotsentrilist eneseülendamist. Seega muutus „jumala armust” kuningaks saanu ohtlikuks, vaid enese eest väljas olevaks türanlikuks Kammitsejaks. Just nõnda, nagu traditsioonilised siirderituaalid õpetavad meid loobuma minevikust ning taassündima uude ellu, nii võttis ka temalt pidulik kuningaks pühitsemine võimaluse olla eraisik hetkest, mil ta riietati ametirüüsesse. Selline oli ideaal, oli siis

tegu ametimehe või kuningaga. Kuid rituaali rikkunud pühaduse-teotusega eraldas inimene end terviklikust kogukonnast: see tervik oli nüüd lõhutud paljudeks osadeks, mis omavahel sõdisid – igaüks enda eest väljas – ja mida sai valitseda üksnes jõuga.

Maaailma mütoloogiates, rahvapärimuses, legendides ning isegi hirmuunenägudes teatakse türannlikku koletist hästi; ka tema omadused on igal pool peajoontes samad. Ta ahnitseb endale üldisi hüvesid. Ta on ablas koletis, kes kuulutab ahnelt: „Kõik on minu.” Müütides ja muinasjuttudes kirjeldatakse, et laastamistöökäib üle kõigist ta valdustest. Häving võib piirduda vaid tema enda perekonna ja isikliku piinatud psüühikaga, või eludega, mille närvutab tema sõprus või abi; kuid see võib haarata ka kogu tsivilisatsiooni. Türanni täispuhutud ego on needuseks nii talle endale kui maailmale – vaatamata tema ettevõtmiste näilisele edule. Iseendale õuduseks olles, hirmust vaevatuna, alati valmis tagasi tõrjuma oma lähikonnast tulevaid rünnakuid (mis peegeldavad eelkõige tema enda sisemisi kontrollimatuid omandamistunge), kuulutab see sõltumatu isolemise saavutanud hiiglane maailmale hukatust, kuigi ta ise võib mõelda, et soovib inimestele head. Kuhu iganes ta käe külge paneb, sealt kostab appikarje (kui mitte kõigile kuuldavalt, siis – ja veel haledamalt – igast südamest): see hüüe kutsub päästvat kangelast, kes kannaks säravat mõõka, kelle löök, kelle puudutus, kelle olemasolu vabastaks maa.

*Siin ei saa seista ei istuda ega külitada
mägedes pole isegi mitte vaikust
vaid kuiv aher vihmatu kõu
mägedes pole isegi mitte üksindust
vaid tusaste punaste nägude irved ja urin
pragunenud savimajade udest¹⁷*

See kangelane on inimene, kes on ise saavutanud võime alluda. Kuid

alluda millele? Just see on mõistus, mida peame tänasel päeval endalt küsima ja mille lahendamine on kõikjal kangelase esmane tugevus ning ajalooline tegu. Nagu osutab professor Arnold J. Toynbee kuueköitelises uurimuses tsivilisatsioonide tõusu ja allakäigu seaduspärasuste kohta,¹⁸ ei saa lõhestunud hinge ega lõhestunud ühiskonda ravida tagasipöördumisega vanade heade aegade juurde (arhaism) ega programmidega, milles kavandatakse ideaalse tuleviku ülesehitamist (futurism); ega isegi mitte kõige realistlikuma, praktilise tööga, mis on suunatud sellele, et taas kokku liita laiali lagunevaid elemente. Surma saab võita vaid sünd, mitte vana taassünd, vaid millegi täiesti uue algus. Hinges ja ühiskonnas eneses peab – kui soovime kauaks kestma jääda – toimuma pidev „uuestisündimine” (*palingenesia*), et tühistada surma lakkamatu kordumine. Kui me hoidume taassünnist, viib Nemesis just meie endi võitude abil oma töö lõpule: hukatus pääseb valla meie endi vooresest. Siis on rahu lõksuks, sõda lõksuks, muutus lõksuks, püsivus lõksuks. Kui saabub meie võidupäev surma üle, saab surm meid kätte; meil ei jää midagi muud üle, kui lasta end risti lüüa – ja üles tõusta; lasta end tükkideks rebida, et siis uuesti sündida.

Theseus, Minotauruse tapnud kangelane, saabus Kreetasse väljastpoolt, kreeklaste tärkava tsivilisatsiooni sümboli ja tööriistana. See kreeklaste tsivilisatsioon oli uus ja elav nähtus. Kuid alust uuestisünniks on võimalik otsida ja leida ka türanni enda impeeriumi müüride vahelt. Professor Toynbee kasutab termineid „eraldumine” (*detachment*) ja „ümberkujundamine” (*transfiguration*), et kirjeldada kriisi, milles saavutatakse kõrgem vaimne tasand, mis teeb võimalikuks loomistöö jätkamise. Esimene samm, eraldumine või tagasitõmbumine, seisneb rõhuasetuse radikaalses ülekandmises välisest sise maailma, makrokosmosest mikrokosmosesse, taandumist ahermaa meeleheitest sisemisse igavesti kestva rahu riiki. Kuid see sisemine riik, nagu teame psühhoanalüüsist, on just nimelt imiku- või väikelapseas tekkinud infantiline teadvustamatus. Just sellesse maailma läheme oma unenägudes. Me kanname seda kogu aeg endaga kaasas.

Seal on kõik meie lapsepõlve koletislikud inimsööjad ja salajased abilised – meie lapsepõlvemaagia. Mis aga veelgi tähtsam, meie elu kõik võimalused, mida me ei ole osanud täiskasvanueas ellu viia, meie teised „minad” on samamoodi seal alles, sest need kuldsed seemned ei hävi. Kui vaid osagi sellest unustatud täielikkusest päevavalgele tuua, peaksime kogema oma võimete imelist ärkamist, elu jõulist uuenemist. Me saaksime vaimult suureks. Veelgi enam, kui suudaksime päevavalgele tuua midagi sellist, mille on unustanud kogu meie põlvkond või terve meie ühiskond, võiks meist tõepoolest saada heategija, meie aja kultuurikangelane – mitte ainult kohaliku, vaid maailmaajaloolise tähtsusega tegelane. Lühidalt öeldes on kangelase esimene ülesanne tõmbuda tagasi maailma näitelava teisejärgulistest mõjudest psüühika kausaalsetesse valdkondadesse, kus tema probleemid tegelikult paiknevad, et ta saaks neist probleemidest vabaneeda neid iseenda seest välja juurides (ehk teisisõnu tuleb tal pidada maha lahing kohaliku kultuuri lastetoa deemonitega), ja murda välja olukorda, kus kogetakse ja assimileeritakse vahetult ning moonutuseta seda, mida C. G. Jung on nimetanud „arhetüüpseteks kujunditeks”.¹⁹ Hinduistlikus ja budistlikus filosoofias tuntakse seda protsessi nimetuse all *viveka*, 'eristamine'.

Dr Jung osutab, et arhetüüpide teooria ei ole mingil juhul ainuüksi tema väljamõeldis.²⁰

Näiteks Nietzsche sõnab: „Oma unes ja unenägudes läbime kogu inimkonna varasema mõtteloo. Pean silmas seda, et nii nagu inimene mõtleb oma unenäos, mõtles ta ärkvel olles tuhandeid aastaid tagasi. ... Unenägu kannab meid tagasi inimkultuuri varasematesse ajajärgudesse ning annab meile vahendid selle paremaks mõistmiseks.”²¹

Adolf Bastianil on teooria etnilistest „elementaarideedest”

(*Elementargedanken*), mida nende ürgse psüühilise iseloomu põhjal (mis vastab stoikute *Logoi spermatikoī*le) peaks pidama „vaimsest (või psüühiliselt) viljastavaks soodumuseks, millest on orgaaniliselt välja kasvanud terve sotsiaalne struktuur” ja mis peaks sellisel kujul olema kogu induktiivse uurimistöö aluseks.²²

Franz Boas kirjutab: „Pärast Waitzi põhjalikku käsitlust inimliigi ühtsusest ei saa kahelda selles, et inimese vaimne loomus on kogu maailmas üldjoontes samasugune. ... Bastian omakorda rääkis inimkonna põhjanevate ideede kohutavast ühetoonilisusest. ... Igas kultuuritüübis võib ära tunda ühiste ideede kindlaid mustreid.²³

Sir James G. Frazer: „Meil poleks vaja mõne muistse või moodsa õpetlase kombel oletada, et läänemaailm laenas ettekujutuse surevast ja ülestõusvast jumalast idamaade vanemast tsivilisatsioonist koos pühaliku rituaaliga, milles seda ettekujutust usukummardajate silme all suurejooneliselt etendati. On tõenäolisem, et see sarnasus, mida võib märgata ida ja lääne religioonide vahel, ei ole midagi enam kui see, mida me tavaliselt, kuigi ebatäpselt, nimetame kokkusattumuseks; selle aluseks on sarnaste põhjuste samalaadne toime sarnase ülesehitusega inimmeelele erinevates maades ja erinevate taevaste all.²⁴

Sigmund Freud: „Olen unenäosümbolikat algusest peale õigesti mõistnud. Selle ulatuse ja tähenduse täieliku hindamiseni jõudsin ma aga alles järk-järgult kogemuse suurenedes ja W. Stekeli tööde mõju tulemusel. ... Stekel leidis oma sümbolitõlgendused intuitsiooni teel, talle omase võime abil sümboleid vahetult mõista. ... Pühhoanalüüsi kogemuse edusammud on võimaldanud meil leida patsiente, kes sellise vahetu unenäosümbolika mõistmise üllataval kombel päevavalgele toovad. ... Siinkohal peab märkima: see sümbolika ei kuulu ainuomaselt unenäo juurde, vaid teadvustamata